

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

A halál mintázata

Borbély Szilárd: *Halotti Pompa*. Szekvenciák. Kalligram, Pozsony, 2004

Borbély Szilárd egyik korábbi kötétéről szólva a mives költőt, ha úgy tetszik, az „irodalmi” költőt dicsérhettem, akinek kezén a jambus, éppen mert hibátlan, a „verselés” öniróniáját, ezzel együtt azonban lehetséges létmódját (is) reprezentálja. A verselés maga teszi a verset, mert a vers csak így élheti túl a líra térvészését a magyarázattal (és a teóriával), leginkább a referenciális olvasással szemben. Mert a verselés a vers történeti megalapozottsága, nem dísz, hanem létmódja, mindig és mindenhol fel-támadásra kész történet.

A *Halotti Pompa* verseinek referenciális olvashatósága, a költőt közvetlenül, személyesen érintő, 2000 szentestéjén szülei ellen elkövetett rabló-gyilkosság, majd a vádlottak felmentésével végződő törvényszéki utótörténet, a versek interpretatív elérhetőségét és befogadását csak az időszerűsített narráció szintjén biztosítja. Vagyis a versek háttérben, a jegyzetekben közölt újságcikk(ek) tanúsága szerint, valóságos történet ismerhető fel, áldozatszedő, kegyetlen és megrázó esemény, amelynek költői megfogalmazása, éppen a költő személyes érintettsége miatt, szinte leküzdhetetlen ellenállásba ütközik, amely ellenállás az irodalmi beszéd és az írás (mint verselés) természetéből következik. Minél mélyebb a fájdalom, annál nehezebb szóvá, azaz verssé tenni. Borbély Szilárd, hogy a nyelv ellenállását leküzdhesse, a költészet, ezzel együtt a vers és a verselés múltja felé fordult.

A múltból eredeztette a *Halotti Pompa* verseinek műfaját, az alcímében is megnevezett szekvenciát. A középkori keresztény szertartás műfaját választja tehát, egy viszonylag stabil, a kolostori irodalom, majd a vágáns költészet beszédes formáját, és ezzel együtt a középkori latin nyelvű rituális beszéd és ének motívumvilágát, bibliai (Jézus szenvedéstörténete és feltámadása. A Nagyhét eseményei) és mitológiai képeket, neveket, történet-szilánkokat épít a versekbe, egy közkincsnek tekinthető kulturális kódot, amely a referenciális olvashatóságot elhomályosítva, de meg nem szüntette, az erős személyes érintettség ellenére lehetővé teszi a költői megszólalást és versformálást.

A kötet két könyvből áll, az Első Könyv(ben) Nagyheti Szekvenciák, a Második Könyv(ben) Ámor & Psziché-Szekvenciák olvashatók. Az elsőben tizenöt részre osztott negyven szekvencia, a másodikban negyven szonettformában írott szekvencia. A két könyv e számszerűen is felismerhető párhuzamossága a szekvencia műfajának páros szerkezeti alakjára mutat anélkül, hogy az antistrofikus versszerkezet ismétlődéseit szigorúan követné. Nem íródott azonos dallamra az első könyv negyven és a második könyv negyven verse, illetve szekvenciája. Az első alakváltó verssorozatával szemben a második egyhangú szonettezése, az első középkori motívumaival, képeivel, szimbólumaival szemben a második mítosszal érintkező tudományosnak álcázott, sokszor egyenesen paratudományos képvilága áll. Az első látszólag hagyományos lírai beszédmódjával szemben a második könyv ironizáló áltudományos beszédmódja. A XXIV., A hangok embélélmája című szonett az első könyv allegorikus és a második könyv látszólag referenciális beszédmódját egyformán valamilyen kívülállótól származtatja, és idegennek mondja. Mert „A nyelv a legkegyetlenebb”, áll a versben. Majd így folytatódik: „Nem emberi. / Csupán jelek játéka és szabályok hideg / rendje. Egyetlen ember sem tulajdonosa / a nyelvnek, amit beszél, hanem kölcsön // kapta.” A „kölcsönkapott” nyelv indokolja a költői hagyomány, a szekvencia és a vele járó biblikus meg mitológikus szótár választását, ami első szinten eltávolodás a mondhatatlantól, a kimondhatatlan fájdalomtól a még kimondható, a „megverselhető” felé. (A „kölcsönkapott nyelv” az Esmélet „talált tárgyára” mutat: az a „meglett ember”, aki „az életet halálra ráadásul kapja s mint talált tárgyat visszaadja bármikor”. Borbély Szilárd [halál]szekvenciái mondásának situációjában ez a „meglett ember” áll. A *Halotti Pompa* lírai hőse. Aki a „kölcsönkapott nyelv” megtisztítását teszi, miként tette azt volt a sárga könyvben Tandori Dezső a „talált tárggyal”.)

De mi az, ami a kölcsönkapott nyelven, a jelek játékaival és a szabályok hideg rendjében mondható? A vers az, ami így és ilyen formában mondható. A vers, amely a választott verselés, a választott forma és képvilág „hideg rendjében” kimozdulás a referenciális olvashatóság irányából a lírai

olvashatóság felé. Ezzel együtt a „kölcsonkapott” nyelv a lírai modernség eredetiség- és szépségeszményétől való elfordulás mozdulata is, mert általa a vers szólal meg. Nincs Borbély Szilárd kötetében alakja az én-nek, csak a versnek, a verselésnek, a rímnek, a „kölcsonkapott” szekvenciának van alakja. A középkor mélyéből, az emlékezet rejtelmes rétegeiből, a fájdalmas eltávolodásból lép elő és lép ki a vers, amelynek alakját a kölcsonvett verselés és nyelv teremti meg. Mégpedig egészében a kultúra világából merítve. Mindabból, amit számunkra a keresztény kultúra, de a pogány emlékezet is, az álom és a képzelet rajzban és szóban megőrzött. A modernség kora utáni vers létformája a költői választás.

Más helyütt, a XXXI., A szabadság szárnyain című szonettben ismét a nyelv: „Mert a nyelv, akár az éjszaka. Nedves, / megfajtetlen zöreje. Csupa iszonyat, és / formátlan, zsigeri sikoltás. Nem emberi.” Ismét a „nem emberi” nyelv, mely nemcsak kegyetlensége folytán „nem emberi”, hanem azért is, mert az istenek, a mítosz hősei nyelve nem szorul értelmezésre, minthogy egészében kinyilatkozás, evidencia. Ki mondja hát e „nem emberi” nyelven a *Halotti Pompa* szekvenciáit? Maga a sokfelé elágazó, az időt és a teret is felszámoló kultúra mondja a verselés eszköztárával. A kultúra itt eltávolodás a személyestől, egyúttal a referenciális olvashatóságtól is.

Van a szonettek között egy, a XXXV., A számítógép este című, amely kimozdul ebből a csupán a versre összpontosító költői gyakorlatból. Egy vers, amelyben mintha előlépne az ének, a zsolozsma, az ima, a könyörgés mögül az én. Érdekes ezért az egész verset elolvasni.

*Vannak azok a pillanatok este, amikor
az ember fáradt már bármit csinálni.
Csak ül csendben. Még nem álmos, de
nem is friss. Olvas néhány Kosztolányi*

*sort lélekről, őszről, titokzatos megállókról,
elmúló időről. Mert az idő is olyan, mint
az élet: csupán a testen hagy nyomot.
A tudatban, a lélekben vagy a nyelv*

*viszonyrendszerében. Nem is tudom. Valaki
kinéz az ablakon, hogy távol a csillagok
vajon mit is csinálnak. Elgondolkodik azon,*

*hogyan a föld és a csillagok közt élt ő. Fél
elaludni. Mint a gyerek este, kifogást
keres. Amíg táncol a képernyőkímélő.*

A Kosztolányihoz fordulás és Kosztolányi nyomán („Csodálkozol, hogy föld és csillagok közt éltél”) a Füst Milán-os kozmikus kérdésfeltevés ismét csak a versre való rákérdés, mintha kimozdulás lenne a szekvencia választott műfaja, a bibliai és mitologikus történetek, vagyis a kultúra súlya alól. Visszavágyódás a posztmodern kegyetlen nyelvéből a modernség még elviselhető nyelvébe. A kietlen kultúra és a gyilkos jelen senkiföldjéből a „föld és a csillagok” közé, ahol „élt ő”, és most „fél elaludni”, „kifogást keres”. Tisztelgés ez a szonett a modernség poétikája előtt. Emlékezés a halálról legtöbbet tudó Kosztolányi-versre (*Ha negyvenéves...*): „Fekszel, nyitott szemekkel, mint majd a sírban.” Egyúttal jelzése annak, hogy a modernség már nem írható. Ami még írható, nagyon távolra esik, a középkorba megy vissza formáért és képért, vagy még annál is távolabbra az időben mítoszokért és bibliai történetekért.

Van Danilo Kišnek két novellája, mindkettő *A holtak enciklopédiája* kötetben olvasható. Az egyiknek *Végtisztesség* a címe, és arról a *pompás* temetésről szól, amit a hamburgi kikötő matrózai rendeznek a város összes virágjával Mariettának, mindannyiuk elhalálozott kedvesének. Nem is képzelhető el ettől pompásabb temetés. Olyan „halotti pompa” ez, amelyet a középkori szekvenciák műfaja, énekelt változata, a „kölcsonvett”, az „elrablott nyelv” idéz fel allegóriákkal és metaforákkal, ütemekkel és rímekkel. A másik, a kötet címadó novellája, amely „egy egész élet” alcímet viseli a *Halotti Pompa* második könyvének *Mintázatok zenéje* című szonettjével, és talán mind a negyven szonettel van szoros szövegekzi kapcsolatban. A novella elbeszélője a holtak enciklopédiájában, ahol „számon tartanak minden életet, minden szenvedést, minden emberi létezést”, kikeresi apjának nevét, hogy némi bizonyosságot szerezzen magának arról, az apa „nem élt hiába”, és itt egy rajzra akad, az apa „képeinek *alapvető* virágmotívumára”, amelyekkel élete utolsó éveiben „ráérő idejében telerajzolta a falakat, a deszkafelületeket, az üvegpalackokat és dobozokat”, csakhogy az enciklopédiában őrzött virágrajz az apának egyetlen ismert rajzára sem hasonlított. Erről a rajzról derül majd ki, és ezt az apa volt orvosa is megerősíti, hogy „az a megszállottság, amellyel (az apa) virágmotívumait rajzolta, egybeesik a betegség fejlődésével”. „A szarkóma” - erősítette meg „nem minden csodálkozás nélkül” az orvos - „apám hasüregében pontosan ilyen volt. S hogy a *burjánzás*, kétségkívül, évekig tartott”. A halál „mintázata” tehát az enciklopédiában őrzött rajz. Borbély Szilárd verse, a *Mintázatok zenéje*, a szonettek, de az első könyv szekvenciasorozata is, azt mondja el, hogy „Amikor mély fájdalom éri az embert, / a kutatók megfigyelése szerint / az agyban tömeges öngyilkosságot / követnek el bizonyos sejtek.” Ezt az önpusztítást modellezték a kutatók és „Az így kapott mintázatot / miután hangokká alakították kiderült: / oly módon szervezett, akár egy zenemű.” A *Végtisztesség* virágmotívuma a halál mintázata, ahogyan

„bizonyos sejtek” „mély fájdalom” okozta „tömeges” öngyilkossága egy „zenemű” mintázata. A halál, mondja közvetve a *Végtisztelesség* meg a *Halottak enciklopédiája* és a *Halotti Pompa* versei, műalkotás, virágrajz vagy zenemű „mintázata”.

Danilo Kiš két novellája és Borbély Szilárd verseinek könyve, a *Halotti Pompa* a halál európai kultúrájának két egymásra írott változata, hiszen a novellák is, a versek is ugyanazon szövegtörzshöz tartoznak. A halál emlékezete, az elérhető bizonyosság: bizonyos csak a halál, mondotta volt Danilo Kiš. „Mert testben élni maga a halál” – írja Borbély Szilárd.

Bányai János

Kérdés a kérdés(es)ről

Eörsi István: *Kérdések, barátainak.*

Versek, Noran, Budapest, 2004

Van Eörsi István füzetnyi terjedelmet alig meghaladó, új verseket tartalmazó kötetében egy *Irodalmi kérdések* címet viselő vers. Jelezvé, hogy Eörsi is azon költők sorába tartozik, akiket – József Attila nyomán – visszajáról is érdekel „a költészet maga”. Eörsi nagy költőelődök közismert szavait és képeit szembeesíti az *Irodalmi kérdések*ben életrajzokkal, ritkábban a közismertnek (közhelynek?) ellentmondó élet- és történelmi tapasztalatokkal. Az iróniát, a gúnyt, a szarkazmust kedvelő író és költő vonja itt vissza az elődök szavát, majd élcélődve eltűnődik költői sorsok felett, verssört tükröztet az életrajzban, miközben saját versének helyét keresi, saját poétikájára keres igazolást a múltban, a költői és írói hagyományban, még akár a megvetését gyakran kiváltó „kánonban” is. A „költészet maga” nyomában jár. Vagyis próbára teszi a verset a költőtől, életétől és (kár volna elhallgatni) eszméitől elválasztó, már régóta bevett versolvasási gyakorlatot. Eörsi még bízik abban, hogy nem a nyelv, hanem a költő beszél a nyelv által, még akkor is, ha mások szavára koppintva, vagy éppen a legkedvesebb barát, Petri György szavaira és verseire írja a saját versét, vagy Danilo Kišhez szegődne kisöccsnek... Újabb verseiben is magát mutatja, a már öregedő költőt. Az *Irodalmi kérdések* című vers nyomán ezért arra lehet gondolni, hogy Eörsi István „irodalmi” kérdései nem igazán „irodalmiak”, mert nem